

*Rhiant-lywodraethwyr ysgol gynradd mewn
cymuned ddifreintiedig yn Ne Cymru: sut mae eu
profiadau yn cyfrannu at ein dirnadaeth o
lywodraethu ysgolion?*

Dr Allan Glyndwr Meredith, Y Brifysgol Agored

CRYNODEB

Roedd yr ymchwil hon yn archwilio profiadau 10 rhiant-lywodraethwr mewn ysgolion sydd wedi'u lleoli mewn cymuned ddifreintiedig yng nghymoedd de Cymru. Cynhaliwyd yr astudiaeth yn ystod rhaglen ddiwygio, lle ystyriwyd nad oedd arferion sefydledig yn gallu bodloni gofynion llywodraethu cyfoes. Mae'n datgelu absenoldeb llais y rhiant yn arweinyddiaeth ac atebolrwydd ysgolion, natur y cydsyniad hwnnw a'i oblygiadau o safbwynt ymarferol a damcaniaethol llywodraethu ysgolion fel ymgymeriad cydweithredol.

Cynhaliwyd yr ymchwil gan ddefnyddio dulliau cymysg. Roedd y gwaith o gasglu data yn defnyddio cyfweiliad lled-strwythuredig wedi'i ategu gan un holiadur agored ac un caeedig. Nododd dull thematig batrymau cyffredin i fynd i'r afael â'r cwestiwn ymchwil:

'Sut mae profiadau rhiant-lywodraethwyr ysgol gynradd mewn cymuned ddifreintiedig yn Ne Cymru yn cyfrannu at ein dirnadaeth o lywodraethu ysgolion?'

Cyn dechrau yn y swydd, roedd y cyfranogwyr yn credu y byddent yn chwarae rhan ganolog o ran gwneud penderfyniadau ac atebolrwydd. Yn y swydd, nid oedd unrhyw un o'r cyfranogwr wedi cyflawni rôl arwain weithredol. Roedd y rhesymau dros hyn yn canolbwyntio ar yr anghydbwysedd o ran statws, gwybodaeth a hyder sy'n gynhenid yn y berthynas pennaeth/proffesiynol-llywodraethwr/amatur.

Mae'r ymchwil yn gwneud cyfraniad damcaniaethol a phroffesiynol sy'n helpu i esbonio goddefgarwch llywodraethwyr. Ar hyn o bryd, mae llawer o riant-lywodraethwyr yn rhanddeiliaid mewn enw ond nid yn ymarferol. Mae mynd i'r afael â hyn yn gofyn am ddull radical a strwythuredig fel bod llywodraethu ysgolion Cymru yn gynhwysol, yn egalitaraidd ac yn golegol.

Geiriau allweddol: llywodraethu, galluogedd, hierarchaeth, marchnadoli, rhyddfrydiaeth, cyfranogiad democrataidd/annemocrataidd

Cyflwyniad

Polisi yw cyfeiriad neu egwyddor o weithredu sy'n cael ei fabwysiadu gan sefydliad, gyda'r bwriad o gyflawni nodau penodol a rheoleiddio ymddygiad ei aelodau.(Clough a Nutbrown, 2002). Mae felly'n chwarae rhan allweddol yn y gwaith o lywodraethu ysgolion (James et al., 2013). Cyn 1999, llywodraeth San Steffan oedd yn fframio polisi addysgol i'w roi ar waith ledled Cymru a Lloegr (Farrell a Law, 1999a). Gyda datganoli a throsglwyddo pwerau deddfwriaethol, daeth rheolaeth dros faterion economaidd, iechyd, yr amgylchedd ac addysg i ddwylo Cymru. Ers 2009, fodd bynnag, mae addysg yng Nghymru wedi cael ei bortreadu fel maes sydd mewn argyfwng oherwydd perfformiadau gwael yn y Rhaglen Ryngwladol Asesu Myfyrwyr (PISA).¹ I genedl gydag etholfraint newydd a oedd yn awyddus i brofi ei gallu i benderfynu ar ei dyfodol ei hun, roedd hyn yn destun embaras gwleidyddol.

Er mwyn gwella safonau ysgolion, cyflwynodd Llywodraeth Cymru raglen ddiwygio. Daeth cyrff llywodraethu ysgolion unigol yn gyfrifol am godi safonau o fewn amgylchedd marchnad (Egan, 2017), a hynny wedi'i ategu gan fathau newydd o atebolrwydd ac arolygu gan Estyn, arolygiaeth addysg a hyfforddiant Cymru (Farrell, 2014). Ar ben hynny, roedd yn ofynnol i lywodraethwyr dderbyn hyfforddiant, cael eu cefnogi gan gynghorwyr herio ysgolion, a bod yn destun monitro gan awdurdodau lleol. Fodd bynnag, ni wnaeth y newidiadau hyn arwain at

1 Corff yw PISA sydd, bob tair blynedd, yn gwerthuso saith deg naw o adrannau addysg llywodraethol trwy fesur perfformiad disgyblion ysgol 15 oed yn y pynciau craidd, mathemateg, gwyddoniaeth a darllen.

ddosbarthu pŵer yn deg gyda threfn gynhwysol o wneud penderfyniadau. Yn hytrach, y canlyniad oedd cryfhau rolau gweithredol ac anweithredol y penaethiaid. Gwelwyd gwelliant bychan yng nghanlyniadau PISA Cymru yn 2019, ond Cymru oedd y wlad a berfformiodd waethaf yn y DU yr un fath (Llywodraeth Cymru, 2019a).

O fewn y cyd-destun newidiol hwn, roedd yr ymchwil hon yn ceisio darganfod:

Sut mae profiadau rhiant-lywodraethwyr ysgol gynradd mewn cymuned ddifreintiedig yn ne Cymru yn cyfrannu at ein dirnadaeth o lywodraethu ysgolion?

Addysg Gymraeg

Mae addysg yn y sector a gynhelir yng Nghymru yn cael ei ddarparu trwy ysgolion cymunedol lle mae'r adeilad a'r tir o dan berchnogaeth awdurdod lleol, ac yn cael eu cynnal a'u staffio ganddo. Mae gan gyrrff llywodraethu ysgolion a gynhelir statws corfforaethol gyda hunaniaeth gyfreithiol yn annibynnol ar ei aelodau ac maent yn gyfrifol yn gyfreithiol am y camau sy'n cael eu cymryd yn ei enw gan unigolion neu bwyllgorau y mae wedi dirprwyo swyddogaethau penodol iddynt. Mae llywodraethu corfforaethol yn ffordd o lywodraethu sefydliad sy'n cael ei chynnal gan system o reoliadau ac arferion megis tegwch, tryloywder ac atebolrwydd sy'n cydbwyo buddiannau rhanddeiliaid yr ysgol. Mae llywodraethwyr yn gwasanaethu am gyfnod o bedair blynedd o'u dyddiad penodi, ac yn cyfarfod o leiaf dair gwaith y flwyddyn fel corff llawn, lle mae penderfyniadau'n cael eu gwneud gan bleidlais fwyafrifol (Llywodraeth Cymru, 2018a).

Cyfansoddir cyrrff llywodraethu Cymru ar egwyddorion 'rhanddeiliaid' o blwraliaeth ac egalitariaeth lle mae cryfderau pob aelod yn cael eu cydnabod (Olmedo a Wilkins, 2016). Mae aelodau craidd yn rhieni, ac mae eu statws fel y categori unigol mwyaf o blith y llywodraethwyr yn arwydd o'r pwys y mae Llywodraeth Cymru yn ei roi ar lais rhieni, staff ysgolion, yr awdurdod lleol a'r pennaeth, sy'n gallu dewis dod yn aelod o'r corff llywodraethu. Yn ôl Llywodraeth Cymru, mae pob pennaeth wedi dewis dod yn aelod o'u bwrdd llywodraethwyr. Y corff llywodraethu felly, gyda'r pennaeth fel aelod, sy'n gyfrifol am benderfynu ar nodau ac amcanion yr ysgol, gan osod y fframwaith strategol ar gyfer cyflawni'r nodau a'r amcanion hynny a mabwysiadu polisiau priodol. Mae rôl y pennaeth yn cynnwys llunio nodau, amcanion, polisiau a

thargedau i'r corff llywodraethu, y mae'n aelod ohono, i'w hystyried ar gyfer eu mabwysiadu. Mae'r pennaeth felly yn cyflawni rôl unigryw fel llywodraethwr - prif weithredwr sydd mewn gwirionedd yn rôl aneglur ac wedi'i diffinio'n fympwyol, gan ganiatáu disgresiwn sylweddol iddynt o ran sut maent yn cyflawni eu rolau deul (Earley, 2000).

Cadeirydd y llywodraethwyr yw 'prif weithredwr' *de facto* yr ysgol (Farrell a Law, 1999b), sy'n gyfrifol yn ffurfiol am reoli cyfarfodydd, sicrhau bod unrhyw drafodaeth yn gynhwysol ac am sicrhau consensws (Llywodraeth Cymru, 2018a). Mae'r berthynas rhwng y pennaeth a'r Cadeirydd yn hanfodol bwysig o ran sut y caiff cyfarfodydd eu cynnal (Young, 2017; Farrell a Law, 1999b). Mae swydd Cadeirydd y llywodraethwyr a'i berthynas â'r pennaeth yn hanfodol er mwyn sicrhau bod y corff llywodraethu yn effeithiol wrth gefnogi a herio'r pennaeth (Llywodraeth Cymru, 2018a; Balarin et al., 2008). O'r herwydd, yng Nghymru, mae'n rhaid i'r Cadeirydd dderbyn hyfforddiant (Llywodraeth Cymru, 2018a).

Adroddodd Young (2014) am fodolaeth oligarchiaeth helaeth gyda system sefydledig o aelodau craidd ac aelodau ymylol. Y pennaeth, y Cadeirydd a nifer fach o lywodraethwyr gweithredol a oedd yn gyfrifol am wneud y penderfyniadau pwysig; roedd y llywodraethwyr ymylol yn eu cymeradwyo. I ysgolion mewn cymunedau difreintiedig, mae'r ddeuliaeth craidd-ymylol yn ennill ei blwyf ymhellach oherwydd bod y llywodraethwyr craidd amlycaf yn tueddu i fod yn llai cynrychioliadol o ddemograffeg y boblogaeth leol (Dean et al., 2007). Gall hyn ystumio'r drefn o wneud penderfyniadau oddi wrth y rhiant-lywodraethwyr, sydd fel arfer â'r berthynas agosaf â'r gymuned leol, a thrwy hynny wanhau'r berthynas rhwng yr ysgol a'r gymuned leol (Young, 2017; James et al., 2010).

Mae cyrff llywodraethwyr yn sefydliadau amrywiol, ac eto maent yn aml yn arddangos nodweddion penodol (Levacic, 1995). Mae 'teipoleg' yn cyfeirio at astudio a dosbarthu cyrff llywodraethu ysgolion yn seiliedig ar eu nodweddion, megis hyd a lled y cynwysoldeb/detholusrwydd y maent yn eu harddangos. Cynhyrchodd ymchwiliad Creese ac Earley (1999) bedwar teipoleg o lywodraethu; 'ymwrthodwyr', 'gwrthwynebwyr', 'clybiau cefnogwyr', a 'phartneriaid'. Roedd 'ymwrthodwyr' yn gyrrff llywodraethwyr lle roedd aelodau'n fodlon gadael i'r pennaeth proffesiynol, a oedd yn eu tyb hwy yn gwneud gwaith da, wneud y

penderfyniadau. Nodweddwyd ‘partneriaid’ gan eu cynwysoldeb wrth wneud penderfyniadau, gyda’r llywodraethwyr a’r pennaeth yn gweithio mewn partneriaeth, ar sail perthynas o ymddiriedaeth a pharch.

Datblygodd ymchwil Ranson et al.’s. (2005) deipolegau yn seiliedig ar y berthynas o bŵer rhwng y pennaeth, y Cadeirydd a’r llywodraethwyr yn y broses o wneud penderfyniadau. Nodwyd pedwar teipoleg gwahanol; sef llywodraethu fel ‘fforwm ystyriol’, ‘ymgyngori a lleisio barn’, ‘bwrdd gweithredol’ a ‘chorff llywodraethu’. Arweiniwyd y ‘fforwm ystyriol’ gan bennaeth gydag arddull rheoli gormesol a fyddai’n arwain trafodaethau. Yn y senario hwn, teimlai rhiant-lywodraethwyr nad oedd modd iddynt gwestiynu na herio’r pennaeth. Ar y llaw arall, roedd gan y deipoleg ‘corff llywodraethu’ bennaeth cryf yn darparu arweinyddiaeth gref ond, yn arwyddocaol, byddai’r corff llywodraethu yn mabwysiadu cyfrifoldeb cyffredinol am ymddygiad a chyfeiriad strategol yr ysgol.

Ceisiodd Ranson et al. (2005), mewn astudiaeth ar wahân, i nodi a dirnad gwahaniaethau mewn patrymau ymddygiad a arddangoswyd gan wahanol fyrddau llywodraethu yn ysgolion Cymru. Roedd yr ysgolion a ddewiswyd yn adlewyrchu amrywiaeth o gyd-destunau cymdeithasol-ddaeryddol. Roedd hyn yn cynnwys ysgolion ‘gwledig’, ysgolion ‘cymoedd diwydiannol’, ysgolion ‘trefol’ ac ysgolion ‘ar y ffin’. Adroddodd yr ymchwil fod gan 57% o’r ysgolion a astudiwyd fathau o deipoleg llywodraethu a oedd yn gweithredu ar egwyddorion ‘ymgyngori a lleisio barn’ lle’r oedd y pennaeth yn cyflwyno polisiau i’r bwrdd eu cymeradwyo. Roedd llai na 10% o’r ysgolion a fu’n rhan o’r ymchwil yn gweithredu ar egwyddorion ‘cyrff llywodraethu’, lle’r oedd y corff llywodraethu yn mabwysiadu cyfrifoldeb cyffredinol am ymddygiad a chyfeiriad strategol yr ysgol.

Mae’r trosolwg byr hwn yn dangos bod cyrff llywodraethu yn amrywio’n sylweddol yn y ffordd y maent yn gweithredu ac yn meddiannu ystod eang o safleoedd ar y sbectrwm democrataidd/annemocrataidd, cynhwysol/detholus.

Lleoliad daeryddol

Ffocws daeryddol yr ymchwil oedd cymoedd de-ddwyrain Cymru; Rhondda Cynon Taf, Merthyr Tudful a Blaenau Gwent. Defnyddir y

ffugenw *Cyngor Middleton* i gyfeirio at yr awdurdod lleol lle cynhaliwyd yr ymchwil. Ar ôl bod yn ddibynnol ar gloddio glo a diwydiant trwm ar un adeg, mae'r ardaloedd hyn wedi profi diboblogi mawr ers 1945. Yn economaidd, maent ymhlith y rhannau tlotaf o Ewrop, gyda lefelau uchel o ddiweithdra a dibyniaeth ar les (Adamson, 2008).

Rhwng 2001 a 2018, darparodd Llywodraeth Cymru fesurau i helpu'r 100 o adrannau etholiadol mwyaf difreintiedig fel y nodwyd gan Fynegai Amddifadedd Lluosog Cymru Llywodraeth Cymru (2018b). Mae'r Maelc yn cynnwys wyth maes gwahanol o amddifadedd: incwm; cyflogaeth; ieched; addysg; tai; mynediad at wasanaethau; yr amgylchedd; a diogelwch cymunedol (Llywodraeth Cymru, 2020). Rhoddwyd dynodiad *Cymunedau yn Gyntaf* i'r 100 adran hyn, a chynhaliwyd yr ymchwil hon yn yr ardaloedd hynny.

Tlodi a chyrhaeddiad addysgol

Nid oes un diffiniad penodol o dlodi. Mae setlo ar fesur priodol lle gellir dadlau bod ysgolion unigol a'u disgyblion dan anfantais yn destun anghytuno. Mae llywodraeth y DU yn diffinio tlodi fel y rhai sydd â llai na 60% o'r incwm canolrifol, gyda'r ffin tlodi yn cael ei diffinio fel y pwynt pan fydd incwm aelwyd yn is na 60% o'r cyfartaledd. Mae gan Sefydliad Joseph Rowntree ddiffiniad ehangach o dlodi, sef pan nad yw adnoddau unigolyn yn ddigonol i ddiwallu eu hanghenion lleiaf (Goulden a D'Arcy, 2014). Fodd bynnag, mae hawl i Brydau Ysgol am Ddim yn fesur uniongyrchol o dlodi teuluol a dim ond disgyblion o deuluoedd sy'n derbyn budd-daliadau'r wladwriaeth, megis cymhorthdal incwm, lwfans ceisio gwaith neu gredydau treth plant (os ydynt yn is na 60% o'r incwm canolrifol cenedlaethol) sy'n gymwys (Strand, 2014).

Yng Nghymru, mae 154,000 o blant ysgolion gwladol yn byw mewn tlodi (Cymdeithas y Plant, 2019). Mae tua 113,000 o'r plant hyn yn bodloni'r meini prawf cymhwystra ar gyfer pryd ysgol am ddim, sy'n golygu nad yw tua 41,000 o blant sy'n byw mewn tlodi yn derbyn pryd ysgol am ddim. Mae'r sefyllfa hon yn annelwig, oherwydd nid yw pob un o'r plant sy'n bodloni'r meini prawf cymhwystra yn derbyn pryd ysgol am ddim bob dydd. Nid yw tua 28,000 o'r plant hyn wedi cofrestru ar gyfer pryd ysgol am ddim gyda'u hysgol, ac o'r rhai sydd wedi'u cofrestru, nid yw tua 22,000 arall bob dydd yn bwyta'r pryd (Cymdeithas

y Plant, 2019). Felly, o'r 154,000 o blant ysgol sy'n byw mewn tldi yng Nghymru, dim ond 63,000 sy'n derbyn prydau ysgol am ddim.

Mae hyn yn golygu nad yw o leiaf 91,000 o blant mewn tldi yn cael pryd ysgol am ddim bob dydd (Sefydliad Bevan, 2018). Pan gyflwynwyd Credyd Cynhwysol yn 2013, gwaethygydd y sefyllfa hon, gan arwain at gynnydd sylweddol mewn tldi plant (Institute for Social and Economic Research, 2021). Disodlodd Credyd Cynhwysol y tri budd-dal a nodwyd uchod fel ffordd o nodi cymhwysra i brydau ysgol am ddim. Fodd bynnag, gan fod Credyd Cynhwysol yn cynnwys teuluoedd mewn ac allan o waith, mae miloedd lawer o blant sy'n byw mewn tldi yn colli allan ar dderbyn prydau ysgol am ddim (Bulman, 2017).

Yn 2016, nodwyd bod 39% o boblogaeth *Cyngor Middleton* yn byw mewn tldi o'i gymharu â chyfartaledd Cymru o 22.7% (Llywodraeth Cymru, 2016a). Yn 2020, derbyniodd 8,651 o ddisgyblion sy'n byw yng *Nghyngor Middleton* brydau ysgol am ddim, yr ail uchaf o'r 22 awdurdod lleol yng Nghymru (Llywodraeth Cymru, 2020a) (roedd yr hawl i brydau ysgol am ddim yn yr ymchwil hon yn amrywio o 30% i 40%).

Nid yw'r cysylltiad rhwng tldi a chyrhaeddiad disgyblion yn benderfyniaethol (Balarin et al., 2008). Gall ysgolion sydd wedi'u lleoli mewn ardaloedd o amddifadedd economaidd-gymdeithasol uchel sicrhau safonau da o ran cyflawniad disgyblion, tra gall ysgolion mewn ardaloedd mwy llewyrchus gyflawni canlyniadau cymharol wael. Fodd bynnag, mae corff sylweddol o dystiolaeth ar draws pedair gwlad y DU yn amlygu'r berthynas hirdymor a thymor byr rhwng tldi, amddifadedd a chyrhaeddiad isel disgyblion (Thompson ac Ivinson, 2020; Gorard a Siddiqui, 2019; Lingard a Mills, 2017).

Mae canlyniadau ymchwil i effeithiau hirdymor byw mewn tldi yng Nghymru yn llym. Mae'n cynnwys lefelau uchel o ddiweithdra cronig, dibyniaeth helaeth ar les, iechyd gwael ac ar lefel ysgol, bwloch nodedig a pharhaus mewn cyrhaeddiad rhwng plant difreintiedig a phlant sydd heb fod yn ddifreintiedig (Llywodraeth Cymru, 2015). Wrth i lefel yr hawl i brydau ysgol am ddim gynyddu, mae Llywodraeth Cymru yn cydnabod bod lefel cyflawniad academaidd yn tueddu i ostwng (Llywodraeth Cymru, 2019b).

Mae'r drefn brofi yng Nghymru wedi'i chynllunio i warchod addysg rhag cystadleuaeth ac mae Llywodraeth Cymru yn clodfori'n ffurfiol

rinweddau cydweithredu addysgol. Nid yw ysgolion cynradd ac uwchradd yn cyhoeddi mynegeion perfformiad sy'n galluogi llunio 'tablau cynghrair' ar eu sail a'u cymharu. Ymhellach, mae effaith annatol economaidd-gymdeithasol, a allai effeithio ar lefelau cyrhaeddiad, yn cael eu cydnabod. Felly, mae dull cyffredinol Llywodraeth Cymru o ymdrin â safonau ysgolion wedi'i gynllunio i adlewyrchu'r gallu i wella. Fodd bynnag, mae'r dull hwn wedi cael ei danseilio gan fyrdau llywodraethu unigol, sydd wedi cael eu herio gan Lywodraeth Cymru i godi safonau'n genedlaethol ac yn rhyngwladol ar drefn raddio PISA (Llywodraeth Cymru, 2018a), oherwydd mae'r mecanwaith ar gyfer gwella safonau yn seiliedig ar y farchnad lle mae ysgolion yn cystadlu am ddisgyblion (Egan, 2017). O ganlyniad, efallai bod Llywodraeth Cymru yn rhagweld addysg fel ymgymeriad cydweithredol cenedlaethol. Fodd bynnag, mae grymoedd y farchnad, lle mae 70% o gyllidebau ysgolion unigol yng Nghymru yn seiliedig ar niferoedd disgyblion (European Agency, 2021), wedi trawsnewid ysgolion yn fentrau economaidd gyda'u heffeithiolrwydd yn cael ei ddiffinio i raddau helaeth ar sail eu safonau cyrhaeddiad (Rees a Taylor, 2014).

Llywodraethu, sgiliau a gwybodaeth rhanddeiliaid

Mae'r pedwar degawd diwethaf wedi trawsnewid y drefn o lywodraethu ysgolion. (Egan, 2017). Pan gyflwynwyd cynrychiolaeth rhieni i gyrff llywodraethu ysgolion o dan Ddeddf Addysg 1980, roedd eu gwerth ynghlwm wrth eu gwybodaeth leyg anarbenigol a'u perthynas â'u cymuned leol (Young, 2017). Roedd y Ddeddf Diwygio Addysg (1988) yn rhyddhau ysgolion i gystadlu yn y farchnad ar gyfer cwsmeriaid, gyda rhieni'n cael eu trin fel defnyddwyr gyda dewis o ran ble y byddai eu plant yn cael eu haddysgu. Rhoddwyd rheolaeth i ysgolion dros eu cyllidebau ac annibyniaeth oddi wrth awdurdod lleol. Rhoddwyd cyrff llywodraethu unigol yng ngofal codi safonau o fewn Cwricwlwm Cenedlaethol rhagnodol.

Roedd cyflwyno hyfforddiant gorfodol i lywodraethwyr yn 2013 yn cynrychioli symudiad tuag at system sy'n seiliedig ar sgiliau. Dadleuodd Llywodraeth Cymru fod angen hyfforddiant gorfodol oherwydd natur gynyddol gymhleth llywodraethu ysgolion, ac er mwyn galluogi llywodraethwyr i gyflawni eu cyfrifoldebau yn ddigonol. Mae diffyg ymchwil i hyfforddiant gorfodol, ac eithrio adroddiadau Estyn, yn

golygu mai cyfyngedig yw ein dirnadaeth o'i effeithiolrwydd (Huyton et al., 2018). Fodd bynnag, mae'n ymddangos bod hyfforddiant yn tueddu i fod yn gyfyngedig o ran ffocws ac mae'n canolbwyntio ar ddeall a dehongli data perfformiad ysgolion heb unrhyw gyfle i feddwl yn feirniadol a chreadigol trwy drafod a myfyrio (Huyton et al., 2018, tud. 201).

Yn 2016, dair blynedd ar ôl cyflwyno hyfforddiant gorfodol i lywodraethwyr, cyhoeddodd Gweinidog Addysg Cymru bapur ymgynghori ar strwythur a swyddogaethau llywodraethu ysgolion yn y dyfodol. Cynigiwyd trefn newydd ar sail model 'rhanddeiliaid a mwy'. Roedd hyn yn cynnwys llywodraethwyr medrus, categori newydd o lywodraethwyr cyfetholedig wedi'u recriwtio yn benodol ar sail eu sgiliau, a chynnydd yn niferoedd a'r categori o riant-lywodraethwyr fel y gallai rhiant-lywodraethwyr penodedig weithio ochr yn ochr â rhieni etholedig (Llywodraeth Cymru, 2016b).

Yn 2019, cyhoeddodd Llywodraeth Cymru grynodeb o'r ymatebion ar Ddiwygio'r Fframwaith Llywodraethu Ysgolion (Llywodraeth Cymru, 2019b). O ran llywodraethwyr a gafodd eu recriwtio ar sail eu sgiliau, dangosodd Llywodraeth Cymru gryfder pwrpas yr oedd wedi cilio oddi wrtho cyn hynny. Dadleuwyd bod yn rhaid i sgiliau fod yn ystyriaeth sylfaenol pan fydd pob categori o lywodraethwyr yn cael eu penodi, ac y gellid cyfethol llywodraethwyr ar y sail hon. Addawodd Llywodraeth Cymru y byddai'n egluro beth yn union oedd y sgiliau hyn. (Ym mis Tachwedd 2022, nid oedd Llywodraeth Cymru wedi cyhoeddi canllawiau ar y mater hwn.) Er gwaethaf y datblygiadau hyn, mae Llywodraeth Cymru yn honni nad ydynt yn cynrychioli symudiad i ffwrdd o lywodraethu gan randdeiliaid (Llywodraeth Cymru, 2019).

Wrth fyfyrion ar fentrau polisi a newid addysgol yng Nghymru dros y blynyddoedd diwethaf, mae'n bosibl dod i nifer o gasgliadau. Yn gyntaf, os mai safleoedd graddio PISA yw'r sylfaen, cyfyngedig fu llwyddiant hyfforddiant gorfodol, arolygu gan Estyn, monitro gan awdurdodau lleol, a gwaith y cynghorwyr herio ysgolion i godi safonau cyrhaeddiad. Ymddengys fod Llywodraeth Cymru yn dadlau bod modd mynd i'r afael â'r diffyg hwn trwy newid trefn llywodraethu ysgolion, gan ei symud tuag at fodel sgiliau fel yn ysgolion academi Lloegr. Fodd bynnag, fel y

dengys profiad Lloegr, os yw llywodraethwyr yn cael eu dewis ar sail sgiliau busnes, bydd hyn bron yn sicr o wanhau rôl rhiant-llywodraethwyr, a gafodd eu recriwtio ar sail eu gwybodaeth anarbenigol, a'u perthynas â'u cymuned leol (Connolly et al., 2017).

Arweinyddiaeth ac atebolrwydd

Mae Llywodraeth Cymru yn disgwyl i'r corff llywodraethu chwarae rôl weithredol o ran arweinyddiaeth ac atebolrwydd. Mae hyn yn golygu cymryd rôl strategol, gosod nodau ac amcanion, a dwyn y pennaeth i gyfrif (Llywodraeth Cymru, 2018a). (Missing in English)

Mae atebolrwydd yn cael ei arfer yn ffurfiol trwy *gymorth/her* a'r berthynas *cyfaill beirniadol* (Llywodraeth Cymru, 2018a). Mae hyn yn golygu y dylai'r corff llywodraethu allu cynnig ei gefnogaeth a'i gyngor i'r pennaeth, a gallu ei herio. Mae hyn yn cael ei nodweddu gan berthynas o ymddiriedaeth, agored, wedi'i seilio ar barch, gyda'r nod o gyd-gyflawni nodau'r ddwy ochr (Swaffield a MacBeath, 2005). Fodd bynnag, mae perthynas o'r fath yn cymryd amser i'w datblygu (Creese ac Earley, 1999) ac mae'n debygol o gael ei pheryglu gan drosiant cyson llywodraethwyr a'r amser sydd ei angen arnynt i ymgysgu'r ymgyfarwyddo â gweithdrefnau llywodraethu. Mewn ardaloedd difreintiedig, mae recriwtio a chadw llywodraethwyr wedi profi'n broblem barhaus (Baxter, 2015; James et al., 2011).

Mae Llywodraeth Cymru yn rhoi pwys mawr ar allu trin data fel modd o sicrhau atebolrwydd a gwella perfformiad (Llywodraeth Cymru, 2018a). Dylai'r rhaglen hyfforddiant orfodol alluogi llywodraethwyr i:

... gyflawni'n effeithiol eu rolau allweddol o gynllunio strategol, gosod targedau, monitro a gwerthuso ac atebolrwydd (Llywodraeth Cynulliad Cymru, 2013, tud. 10).

Fodd bynnag, yn aml nid yw llywodraethwyr yn meddu ar ddirnadaeth eglur o'r hyn sydd ynghlwm wrth gynllunio, monitro a sicrhau atebolrwydd (Balarin et al., 2008). Mae hyn yn aml wedi cyfyngu rôl llywodraethwyr ysgolion cynradd (Wilkins, 2016). Pan fydd ysgolion yn blaenoriaethu cyrraedd targedau a chodi safonau, mae arweinyddiaeth ac atebolrwydd yn cael ei leihau i rôl fonitro a chymeradwyo cynigion yn ffurfiol (Rees a Taylor, 2014).

Llywodraethu a rheoli

Mae cyrff llywodraethu yn hierarchaidd a biwrocraidd. Mae mecaneg arweinyddiaeth addysgol yn amlygu'r gadwyn reoli, lle mae atebolrwydd a gwneud penderfyniadau yn cael eu harfer gan y rhai sydd ar frig y sefydliad (Bush, 2011). Yn benodol, mae cryn rym ac awdurdod yn cael ei fuddsoddi yn swydd y pennaeth (Llywodraeth Cymru, 2018). Maent yn chwarae rôl unigryw o ran arweinyddiaeth ysgol, fel 'llywodraethwr' a 'phrif weithredwr'. Mae eu hyfforddiant proffesiynol yn golygu eu bod bron yn sicr o feddu ar fwy o wybodaeth addysgol na llywodraethwyr eraill. Ymhellach, mae eu swydd fel arweinydd yr ysgol yn un o statws uchel. Canfu Connolly et al. (2017) fod cyrff llywodraethu yn aml yn cael trafferth wrth chwarae rôl arweinyddiaeth ac atebolrwydd ystyrion, gyda rhai llywodraethwyr yn cyfrannu at hynny oherwydd eu goddefedd. Yn arwyddocaol, bydd agweddau a phrofiadau personol llywodraethwyr yn ganolog i'r ffordd y maent yn chwarae eu rôl (Connolly a James, 2011), a dangoswyd bod aelodau cryfaf sefydliad yn mynd ati'n fwriadol i gadw patrymau ymddygiad sydd o werth yn eu tyb hwy. (Yolles, 2019).

Er mwyn gweithredu mewn modd cymwys, rhaid wrth wybodaeth addysgol arbenigol wrth lywodraethu ysgolion. Fel arfer, yn ei rôl fel llywodraethwr, y pennaeth sy'n meddu ar wybodaeth o'r fath. Mae'r rôl yn gofyn am gyneffindra â pholisi addysgol a'r corff o reoliadau sy'n cael eu diwygio'n aml, sy'n ychwanegu at gymhlethdod llywodraethu ysgolion (Earley, 2013). Mae gwybodaeth am lywodraethu ysgolion yn gysyniad amwys ac ansefydlog, ac mae'n cynnwys o leiaf ddwy ffurf, gwybodaeth *addysgol* a gwybodaeth *reolaethol* (Young, 2017). Mae gwybodaeth addysgol yn ymwneud â'r rheolau a'r rheoliadau sy'n cadw trefn ar ymddygiad llywodraethu. Gwybodaeth reolaethol yw'r hyn sy'n galluogi i bolisi gael ei weithredu. Fwyfwy, mae gwybodaeth reolaethol wedi dod yn bwysicach, ac mae hynny wedi lleihau gwerth gwybodaeth leyg a llais rhieni wrth wneud penderfyniadau (Young, 2017).

Mae'r berthynas a'r gwahaniaeth rhwng gwybodaeth ac arweinyddiaeth addysgol a rheolaethol yn aml yn aneglur oherwydd rôl amwys y pennaeth. Mae'r lefel o ddemocratiaeth ynghlwm wrth lywodraethu yn aml yn dibynnu ar sut mae'r pennaeth yn ystyried ei

rôl (Earley, 2000). Canfuwyd bod pennaeth sy'n gwrthsefyll cynwysoldeb yn rhwystr anodd i'w oresgyn (Earley, 2000). Mae ymchwil wedi dangos mai un o dasgau anoddaf y corff llywodraethu yw rheoli'r pennaeth (National Governance Association, 2019). Fodd bynnag, mae'r rhagdybiaeth fod y pennaeth bob amser yn ceisio awdurdodi dros gyfarfodydd, a llywodraethwyr bob amser yn dymuno chwarae rôl weithredol, yn llai na realistig. Adroddodd Dean et al. (2007), er enghraifft, am achosion lle roedd llywodraethwyr yn credu nad oedd ganddynt yr wybodaeth a'r cymhwysedd i ddod yn aelodau gweithredol ac yn ymostwng i'r pennaeth; ac roedd rhai rhiant-lywodraethwyr yn cael eu llethu gan y syniad o orfod chwarae rôl reoli (Dean et al., 2007). Ymhellach, mae llywodraethwyr yn aml yn dibynnu ar y pennaeth am arweiniad a chynghor am fod ganddo wybodaeth addysgol uwchraddol (Yolles, 2019). Yn hyn o beth, mae'n ddigon posibl y bydd gan lywodraethwyr unigol ddyheadau cymedrol, gan gyfyngu eu hunain o ran eu rôl arwain ac y byddant yn hapusach i gynnig cefnogaeth yn hytrach na herio'r pennaeth (Dean et al., 2007).

Methodoleg

Cynhaliwyd yr ymchwil gan ddefnyddio dulliau cymysg. Cafodd data ei gasglu, ei ddadansoddi a'i dehongli gan ddefnyddio dulliau meintiol ac ansoddol. Mae dulliau cymysg yn gallu sicrhau dirnadaeth dda o'r cysylltiadau neu'r croesddywediadau rhwng data ansoddol a meintiol, a darparu cyfleoedd i gyfranogwyr gael llais cryf ar draws yr ymchwil (Shorten a Smith, 2017). Defnyddiwyd holiadur strwythuredig i gasglu data o natur ffeithiol. Roedd yr holiadur hwn yn gofyn am ddata fel oedran y cyfranogwyr, hyd eu cyfnod fel rhiant-lywodraethwyr yn eu hysgol, faint o blant oedd ganddynt yn yr ysgol, a'u statws cyflogaeth. Defnyddiwyd graddfa sgorio barhaus pedwar pwynt i fesur cryfder eu hagweddau at faterion cynwysoldeb, gwneud penderfyniadau, gwybodaeth am statws Cymunedau yn Gyntaf eu hysgol ac amddifadedd yn eu hysgol. Defnyddiwyd y data a gynhyrchwyd yn yr adran ganlyniadau i fynegi agweddau cyfranogwyr mewn termau rhifiadol.

Ategwyd yr holiadur strwythuredig gan holiadur lled-strwythuredig a oedd yn gofyn cwestiynau i'r cyfranogwyr am arweinyddiaeth ac atebolrwydd; eu perthynas â'u pennaeth a rhieni eraill; y broses o wneud penderfyniadau; hyfforddiant llywodraethwyr; tlodi ac amddifadedd a'u

statws Cymunedau yn Gyntaf. Hysbysodd y data hwn y meysydd a archwiliwyd yn y cyfweiliad lled-strwythuredig, sef y prif adnodd casglu data. Trawsgrifiwyd a dadansoddwyd data gan ddefnyddio dull thematig, a oedd yn nodi ac yn adrodd patrymau (themâu) o fewn data ansoddol disgrifiadol (Braun a Clarke, 2006).

Defnyddiwyd strategaeth samplu bwriadus, heb fod yn debygoliaethol, a oedd yn ymgorffori elfen o samplu cyfleus. Mae samplu nad yw'n debygoliaethol yn galluogi'r ymchwil i ddewis unedau o boblogaeth yr oedd ganddynt ddiddordeb eu hastudio (Wu Suen et al., 2014). Yn yr ymchwil hon, cafodd y cyfranogwyr eu dewis oherwydd eu bod yn arbennig o wybodus am y maes o ddiddordeb, neu'n meddu ar brofiad ohono (llywodraethu ysgolion). Yn ogystal, roedd y cyfranogwyr wedi nodi eu bod ar gael ac yn barod i siarad am eu profiadau a'u barn.

Samplu bwriadus yw lle mae pynciau yn cael eu dewis gyda'r disgwyliad y bydd pob cyfranogwr ar gael i ddarparu gwybodaeth unigryw a chyfoethog o werth i'r astudiaeth. Roedd gan holl aelodau fy sampl i, yn rhinwedd y ffaith eu bod yn rhiant-lywodraethwyr, lefel dda o ddirnadaeth a gwybodaeth am lywodraethu ysgolion. Ymhellach, daeth y data a gasglwyd gan gyfranogwyr a oedd yn rhannu'r un nodweddion demograffig; roeddent yn rhiant-lywodraethwyr mewn ysgolion wedi'u lleoli mewn cyn-ardaloedd Cymunedau yn Gyntaf. Gwendid y dull samplu hwn yw ei fod yn annhebygol o fod yn gynrychioliadol o'r boblogaeth sy'n cael ei hymchwilio. Ymhellach, oherwydd bod y data'n tueddu i fod yn fwy cymhleth na'r hyn a gasglwyd o sampl ar hap, dim ond y grŵp penodol sy'n destun ymchwil y gellir gwneud casgliadau amdanynt (Barratt et al., 2015).

Recriwtio cyfranogwyr

Cafodd y gwaith o recriwtio cyfranogwyr ei hwyluso gan Dîm Hyfforddi a Chymorth Llywodraethwyr Cyngor Middletown, a gysylltodd â phob rhiant-lywodraethwr cynradd mewn ysgolion 'Cymunedau yn Gyntaf' i weld a fyddai ganddynt ddiddordeb cymryd rhan yn yr ymchwil. O'r 120 rhiant-lywodraethwr hynny, dywedodd 17

(deg menyw a saith dyn) fod ganddynt ddiddordeb cymryd rhan yn yr ymchwil a'u bod yn hapus i'w manylion cyswllt gael eu hanfon ataf. O'r 17 unigolyn a fynegodd ddiddordeb yn yr astudiaeth, dewiswyd 10 ar hap. Roedd dau o'r cyfranogwyr yn llywodraethwyr yn yr un ysgol. Canlyniad hynny oedd naw ysgol gynradd, gymunedol, lle mae'r Gymraeg yn cael ei dysgu fel ail iaith yn unig, yn cymryd rhan.

Cyfwelwyd yr holl ymatebwyr unwaith, a chafodd dau eu holi eilwaith i oleuo ymatebion a ddaeth i'r amlwg yn ystod y cyfnod trawsgrifio ond na chawsant eu harchwilio ar y pryd. Cysylltwyd â nifer o gyfranogwyr trwy e-bost i egluro neu ymhelaethu ar bwyntiau a godwyd yn ystod eu cyfweliad. Derbyniwyd caniatâd i recordio'r cyfweliadau fel bod modd gwneud trawsgrifiad gair am air o'r cyfweliad.

Canlyniadau

Mae geiriau naw o'r deg a gyfranogodd yn cael eu dyfynnu; mae ffugenwau yn cael eu defnyddio, sef:

Tony, Julie, Dai, Freddy, Lizzy, Eddie, Nancy, Niki ac Owen.

Demograffeg cyfranogwr

Roedd yr holl gyfranogwyr yn wyn ac mewn gwaith cyflogedig. Roedd wyth yn gweithio'n llawn amser, a dau yn rhan-amser (16 awr yr wythnos neu lai). Roedd saith yn gweithio yn y sector cyhoeddus, dau yn y sector preifat ac un yn hunangyflogedig. Etholwyd saith cyfranogwr gan rieni eraill; cafodd tri eu 'hethol' yn ddiwrthwynebiad. Roedd pedwar yn raddedigion prifysgol, gyda dau wedi mynd i'r brifysgol sawl blwyddyn ar ôl gadael yr ysgol. Mae'r data hwn yn unol â chanfyddiadau (a) Balarin et al. (2008) a ganfu bod y rhan fwyaf o lywodraethwyr mewn gwaith cyflogedig a thua thraean yn raddedigion; a (b) Ranson et al. (2005) a ganfu bod llywodraethwyr yn bennaf yn wyn, dosbarth canol, incwm canol ac yn weithwyr gwasanaethau cyhoeddus/cymunedol. Cyfartaledd cyfnod y cyfranogwyr yn gwneud y gwaith oedd dwy flynedd a thri mis. Mae hyn yn unol â Holland (2018) a ganfu bod y garfan fwyaf yn eu hastudiaeth, 38%, wedi bod yn y swydd am 1-4 blynedd.

Canfyddiadau o lywodraethu ysgolion cyn dechrau gwneud y gwaith

Cynhaliwyd y cyfweiliadau pan oedd yr holl gyfranogwyr wedi cwblhau eu hyfforddiant llywodraethwyr. Gofynnwyd i'r cyfranogwyr beth, yn eu tyb hwy, oedd rôl rhiant-lywodraethwr yn ei olygu *cyn* iddynt ddechrau gwneud y gwaith. Dangosodd eu hymatebion nad oedd gan unrhyw gyfranogwr syniad clir o beth oedd rôl llywodraethwr ysgol ar y pryd. Mae geiriau Nancy yn nodweddiadol:

I didn't give it much thought really. I knew there were different types of governors, but that's all. At my first meeting I was taken aback by what went on and the responsibility of it all.

[Nancy]

Ni ddefnyddiwyd y geiriau *arweinyddiaeth* ac *atebolrwydd* gan unrhyw gyfranogwr, ond awgrymodd eu hymatebion eu bod yn cydnabod mai dyma'r math o faterion yr oedd corff llywodraethu yn ymdrin â hwy. Sefydlwyd yn ddiweddarach fod sylwadau Freddy am leisio'ch barn a chwestiynu pethau yn amlgu ei ffordd ef o ddisgrifio mecanweithiau arweinyddiaeth ac atebolrwydd.

Well, they [y llywodraethwyr] should say what they think. It's important to question things you're not sure about...because if you don't, how can you make good decisions [a] that's the reason you're there.

[Freddy]

Mae rhiant-lywodraethwyr yn cael eu hethol gan rieni eraill neu eu penodi gan y corff llywodraethu i gynrychioli buddiannau rhieni (Llywodraeth Cymru, 2018a). Er y gall rhiant-lywodraethwyr fynegi eu barn bersonol yn ystod cyfarfodydd, mae disgwyl y bydd safbwyntiau o'r fath yn cynrychioli buddiannau rhieni'r ysgol. Disgwylir i lywodraethwyr unigol arfer eu crebwyll gorau wrth gyfrannu at benderfyniadau'r corff llywodraethu (Llywodraeth Cymru, 2018a). Fodd bynnag, mae pob categori o lywodraethwr, gan gynnwys rhieni, yn gynrychiolwyr, nid dirprwyon sydd â disgresiwn i arfer crebwyll personol wrth wneud penderfyniadau. Nid oedd saith o'r cyfranogwyr yn ymwybodol o hyn. Credent eu bod yn cynrychioli buddiannau rhieni eraill yn bennaf ac yn atebol iddynt. Roedd hyn yn awgrymu, beth bynnag yw'r diffiniad cyfreithiol o'u rôl, ei bod yn amlwg eu bod yn

meddu ar eu safbwyntiau eu hunain a oedd yn diffinio'r berthynas hon. Mae hyn yn amlwg o'r hyn a ddywedodd Nancy a Niki:

I thought I represented other parents because they elected me... to pass on their feelings to the governing body, and to keep them [y rhieni] informed about things.

[Nancy]

The parents elected me so obviously I thought I would represent them, to make sure what we decided was what they wanted.

[Niki]

Roedd disgrifio rhinweddau llywodraethwr 'da', yn eu tyb hwy, yn esgor ar amrywiaeth o atebion, a phob un ohonynt yn gadarnhaol. Roedd hyn yn cynnwys bod wrth galon llywodraethu; arfer annibyniaeth barn, a chymryd rhan mewn trafodaethau lle'r oedd penderfyniadau yn cael eu gwneud ar sail golegol. Fel y dengys yr adran nesaf, ni wnaeth yr un o'r cyfranogwyr y pethau hyn wrth wneud y gwaith.

Arweinyddiaeth

Er gwaethaf yr egwyddorion rhanddeiliaid, ni wnaeth unrhyw un o'r cyfranogwyr chwarae rôl arweinyddiaeth sylweddol. Mae'r rheswm am hyn yn ymwneud yn bennaf ag arddull, awdurdod, statws a gwybodaeth addysgol y pennaethiaid. Disgrifiodd Dai ddull rheoli gormesol pennaeth ei ysgol ef:

She [y pennaeth] sees herself as the only leader, but it's a big job running a school, bigger than one person. ... she puts things to us in a way that it looks like we are deciding things, but we don't.

[Dai]

Mae gwybodaeth addysgol ac awdurdod sefydliadol wedi'u cydblethu'n agos. Mae gan y pennaeth proffesiynol cyflogedig wybodaeth addysgol arbenigol ac awdurdod (Bush, 2011). Soniodd Owen am sut yr amlygodd gwybodaeth ac awdurdod eu hunain mewn trafodaethau:

He [y pennaeth] has the knowledge and that's important. When someone knows more than you do it puts you on your guard.

[Owen]

Gan ymhelaethu ar hyn, soniodd Owen am lywodraethwyr a oedd yn gweithio yn yr ysgol. Dywedodd fod ganddynt hefyd wybodaeth addysgol sylweddol, ond eu bod yn ddi-ffael yn gefnogol i'r pennaeth. Roedd Owen yn cydnabod y gallai hyn fod o ganlyniad i benderfyniadau da gan y pennaeth. Fodd bynnag, credai fod gwybodaeth ac awdurdod uwchraddol y pennaeth fel arweinydd ysgol yn arwyddocaol:

There are governors who work in the school [athrawon a staff cymorth] and they know a lot as well, but they are not going to disagree with him [y pennaeth] – he is their boss. He could make things difficult for them. I don't know if they do [ei gefnogi] because they think he is doing well or not but it doesn't matter because they do.

[Owen]

Adroddodd Farrell (2005) fod penaethiaid yn aml yn rhoi cyd-destun i'w rôl lywodraethu er mwyn argyhoeddi'r corff llywodraethu o werth eu cynigion. Mae hyn yn unol â chanllawiau Llywodraeth Cymru (Llywodraeth Cymru, 2018). Fodd bynnag, mae modd dehongli ymddygiad o'r fath mewn gwahanol ffyrdd. Dehonglodd [saith](#) cyfranogwr ymddygiad y pennaeth wrth argyhoeddi'r llywodraethwyr o werth eu cynigion fel mynegiant o awdurdod gormesol. Arweiniodd hyn at rai cyfranogwyr yn dweud eu bod yn teimlo eu bod yn cael eu gorfodi i gefnogi cynigion y pennaeth. Tynnodd Julie sylw at y gwahaniaeth rhwng bod yn rhan o'r broses o wneud penderfyniadau a chael eu galw i gefnogi eu penaethiaid trwy bleidleisio'n ffurfiol ar gynnig:

...we are sort of led by the head and we go along with what he wants. Sometimes I think, 'OK, I voted for that but it wasn't like it was my decision, it was just that I voted for it'.

[Julie]

Mae'r berthynas rhwng y pennaeth a'r Cadeirydd yn hanfodol bwysig o ran sut y caiff cyfarfodydd eu cynnal (Young, 2017; Farrell a Law (1999). Cyfrifoldeb ffurfiol y Cadeirydd yw sicrhau consensws, ac ef neu hi yw *prif weithredur de facto* yr ysgol (Farrell a Law, 1999b). Er mai cyfrifoldeb ffurfiol y Cadeirydd yw cynnwys yr holl lywodraethwyr mewn trafodaethau, adroddodd Young (2014) fod y rôl hon fel arfer yn cael ei chyflawni gan y pennaeth. Dywedodd saith cyfranogwr yn yr astudiaeth hon fod rôl a chyfrifoldebau ffurfiol y Cadeirydd yn cael eu cyflawni gan y pennaeth. Wrth ddisgrifio'r berthynas rhwng y pennaeth a'r Cadeirydd,

dywedodd tri chyfranogwr eu bod yn credu bod yna gydgyllwynio rhyngddynt a dywedodd saith mai'r pennaeth, nid y Cadeirydd, oedd yn rheoli cyfarfodydd. Dywedodd Freddy fod hyn wedi arwain at gyfyngu ar drafodaethau:

The head will say, 'Right we've discussed that, we'll go on to the next item'. The Chair says, 'Yes, item 2.' There's no disagreement and so we do.

[Freddy]

Mae naws oligarchaidd yn aml yn gwreiddio mewn sefydliadau lle mae nifer fach o aelodau'n gormesu'r cyfarfodydd (Michels, 1915). Mae ymchwil i ymddygiad llywodraethu ysgolion wedi adrodd am ganfyddiadau tebyg lle mae byrddau llywodraethwyr yn rhannu'n graidd gweithredol bach sy'n gyfrifol am wneud penderfyniadau, a grŵp mwy, o natur gydsyniol, gyda chyfraniad cyfyngedig (Connolly et al., 2017; Farrell, 2014; Young, 2014; Dean et al., 2007). Soniodd Eddie am ei amharoddrwydd i siarad yn ystod cyfarfodydd. Credai y gellid mynd i'r afael â hyn pe bai'r Cadeirydd neu'r pennaeth yn annog llywodraethwyr i fynegi eu barn a gofyn cwestiynau, ond ni wnaeth y naill na'r llall hynny:

Most governors don't say much...sometimes I look around and see someone who wants to say something but is a bit reluctant...it's obvious, they're fidgeting and trying to make eye contact and then looking down at their papers.

[Eddie]

Mynegodd Julie deimladau tebyg, ond roedd yn amlwg pwy, yn ei thyb hi, oedd yn ysgwyddo'r rhan fwyaf o'r cyfrifoldeb:

... to get the best out of everyone you've got to encourage them, not put anyone on the spot because that doesn't work...but encourage them. That depends on the head really, but he doesn't do it.

[Julie]

Pan ofynnwyd iddi egluro pam y credai mai cyfrifoldeb y pennaeth oedd annog llywodraethwyr i gyfrannu at drafodaethau, dywedodd Julie mai'r rheswm am hynny oedd mai'r pennaeth oedd yn rheoli'r cyfarfod:

The head runs thing so it's definitely up to him.

[Julie]

Teyrngarwch, hyder a chyfrifoldeb y gwaith

Fel aelodau newydd, dywedodd yr holl gyfranogwyr y byddent wedi hoffi bod wrth wraidd arweinyddiaeth yr ysgol. Newidiodd hyn wrth wneud y gwaith. Dywedodd pedwar cyfranogwr fod cam cynnar llywodraethu yn hanfodol gan nad oedd llawer o fodelau rôl cadarnhaol, a bod hynny wedi cyfrannu at chwarae rôl gyfyngedig a ddaeth yn sefydliadedig. Mae hyn yn awgrymu bod y broses gymdeithasoli o ddod yn llywodraethwr yn rym pwerus, parhaus. Rheswm arall dros oddefedd llywodraethwyr oedd teyrngarwch personol i'r pennaeth, gyda Balarin et al. (2008) yn adrodd bod hynny'n bwysicach i lywodraethwyr na'i herio. Roedd geiriau Dai yn nodweddiadol o'r ymateb hwn:

She is a good head, she's hard working, she's in early and doesn't go home until late. I hear stories of heads in other schools and that makes me think we have got a good one... if there is something wrong, she'll sort it.

[Dai]

Fodd bynnag, canfu'r ymchwil hon fod teyrngarwch yn amodol. Roedd yn ddibynnol ar farn y cyfranogwyr am record y pennaeth o reolaeth dda. Diffiniwyd hyn mewn nifer o ffyrdd, fel y pennaeth yn treulio diwrnod gwaith hir yn yr ysgol; cydnabyddiaeth o ba mor anodd oedd y swydd, cadw asiantaethau goruchwylio allanol yn hapus, a straeon anecdotaidd am sut yr oedd penaethiaid ysgolion eraill yn swta a ffwrdd-â-hi. Yn arwyddocaol, ni soniodd unrhyw un o'r cyfranogwyr fod eu teyrngarwch yn dibynnu ar safonau cyrhaeddiad disgyblion.

I've got no problem with how she runs things because the school is doing well... she's got to keep everyone on board, the governors, the parents, the staff, the council and Cardiff [Llywodraeth Cymru] ...it's an impossible job and I don't want to add to.

[Tony]

Bwriad hyfforddiant gorfodol yw meithrin hyder fel bod llywodraethwyr yn gallu cwestiynu cynigion, gwneud penderfyniadau gwybodus a chyflawni rôl cyfailli beirniadol (Llywodraeth Cymru, 2018). Nododd Dean et al. (2007) nad oedd llywodraethwyr mewn ardaloedd difreintiedig yn aml yn meddu ar y gallu i gyflawni'r rôl hon. Soniodd tri chyfranogwr fod eu hyfforddiant fel llywodraethwyr wedi cynyddu eu

gwybodaeth ond bod eu diffyg hyder wedi cael effaith negyddol ar sut yr oeddent yn cyflawni eu rôl fel llywodraethwyr. Dywedodd Lizzy:

We all know what leadership is ... us being involved, planning for the future, and making decisions, but it's not like that. There are discussions [but] they don't open things up. The head makes a case... we sort of talk about it...but we don't really.

[Lizzy]

Roedd Lizzy yn glir wrth egluro pam ei bod wedi ymateb fel hyn.

I am not very confident. I would find it hard to challenge anyone, but definitely not the head.

Dywedodd wyth cyfranogwr nad oeddent wedi gwerthfawrogi'n llawn y cyfrifoldeb o lywodraethu cyn dechrau gwneud y gwaith. Wedi hynny, effeithiodd eu profiadau o lywodraethu ar sut yr oeddent yn meddwl am arweinyddiaeth ysgolion a'u rhan ynddi. Siaradodd Julie am ei rhan wrth benodi athrawes newydd a'r ofn o wneud penderfyniad gwael:

... the one [yr ymgeisydd] who got the job was the one he [y pennaeth] wanted. If I had wanted another one [ymgeisydd] and it turned out they were a dead loss I wouldn't want to explain to the parents I had made a bad decision and their kids suffered ... [a] you could not blame the head for that.

[Julie]

Atebolrwydd

Gofynnwyd i'r cyfranogwyr beth oedd eu canfyddiad o gael eu dwyn i gyfrif. Roedd eu hymatebion yn cyfeirio at gadw llygad ar gyllideb yr ysgol, gwneud yn siŵr bod pethau'n cael eu gwneud yn ôl y drefn a chanfod a oedd y pennaeth wedi gwneud yr hyn a ddywedodd y byddai'n ei wneud. Fodd bynnag, ni wnaeth unrhyw o'r cyfranogwr ddweud eu bod wedi gwneud y pethau hyn. Cynigiwyd nifer o resymau i egluro hyn.

Gwybodaeth a hyder

Ni wnaeth unrhyw gyfranogwyr ddwyn eu pennaeth i gyfrif. Rhoddwyd nifer o resymau i esbonio hyn. Un oedd diffyg gwybodaeth

mewn tirwedd ddeddfwriaethol a chwricwlwm a oedd yn newid yn aml. Er enghraifft, rhwng 1999 a diwedd 2020, cyflwynodd Llywodraeth Cymru dri chyfnod diwygio gwahanol; datganoli ac ymwahanu o Loegr (1999 i 2010); PISA ac oes atebolrwydd (2010–2015), ac yn olaf y Cwricwlwm i Gymru a diwylliant o gydweithio, 2015 hyd heddiw (Evans, 2022). Ar hyn o bryd, mae llywodraethu ysgolion yn cael ei reoleiddio gan werth dros dri chant o dudalennau o ddogfennaeth (Llywodraeth Cymru, 2018) (not in original). Dywedodd saith cyfranogwr nad oedd ganddynt ddigon o wybodaeth i ddwyn eu pennaeth i gyfrif. Fel y dywedodd Tony:

I don't know what I'm supposed to hold him [y pennaeth] to account for, so how can I?
[Tony]

Siaradodd y cyfranogwyr am ystod eang o gyfrifoldebau'r pennaeth a'r wybodaeth angenrheidiol i'w gweithredu. Mewn cymhariaeth, roedd gwybodaeth y cyfranogwyr yn gyfyngedig, a hynny'n tansilio eu profiad. Fodd bynnag, roedd Lizzy yn cydymdeimlo. Roedd hi'n teimlo bod gofynion prifathrawiaeth wedi effeithio ar les ei phennaeth:

He is responsible for a million things I don't even know about. It's when someone mentions something you haven't thought about you think, 'that too?' It's no wonder he looks knackered.

[Lizzy]

Soniodd wyth cyfranogwr am ganlyniadau eu diffyg gwybodaeth addysgol o'i gymharu â'u pennaeth. Cyfrannodd yr anghyfartaledd hwn, ynghyd â diffyg hyder y cyfranogwyr, at ddeuliaeth broffesiynol/amatur. Dangosodd geiriau Nancy fod cyfuniad o ymstyngiad a diffyg gwybodaeth addysgol yn ei llesteirio, a bod hynny'n rhwystro sicrhau atebolrwydd o ran y pennaeth:

... it wouldn't be right saying [wrth y pennaeth] 'I'd like you to explain to us why you want to do that because I'm not sure.' It would be like you thought they weren't up to it.

[Nancy]

Yn yr un modd, dywedodd Tony fod ei ddiffyg gwybodaeth addysgol o'i gymharu â'r pennaeth wedi cyfrannu at ei fethiant i ymgysylltu:

... things are being discussed...the head talks a bit then the Chair says, 'Is that alright with everyone?' I look at my papers and it's about some policy, and I don't know much about it, so I nod.

[Tony]

Dyweddodd yr holl gyfranogwyr fod eu hyfforddiant llywodraethwyr yn pwysleisio pwysigrwydd sicrhau atebolrwydd. Fodd bynnag, yn aml, barnwyd ysgol 'dda' ar sail cyrhaeddiad disgyblion a'r adroddiad a gyhoeddwyd gan Estyn, arolygiaeth ysgolion Cymru (Rees a Taylor, 2015). Yn y cyd-destun hwn, roedd yn ymddangos bod saith o'r cyfranogwyr wedi dirprwyo goruchwyllo safonau eu hysgol i'r Arolygiaeth Ysgolion. Yn dilyn arolygiad, mae'n ofynnol i'r corff llywodraethu lunio cynllun gweithredu i fynd i'r afael â diffygion yr ysgol (Estyn, 2017). Dywedodd Freddy ac Eddie mai'r pennaeth yn unig wnaeth hyn:

There were things they [yr arolygwyr] criticised us for...he [y pennaeth] didn't say how we were going to address them, he said he would sort it out and he did.

[Freddy]

Cynigiodd Eddie sylwadau tebyg, ond roedd yn teimlo bod gan y pennaeth y sgiliau a'r wybodaeth angenrheidiol ac mai'r pennaeth a oedd yn y sefyllfa orau i ysgrifennu'r adroddiad:

We had an action plan to write up... we [y llywodraethwyr] didn't have any input... [ond] I thought that was fair enough because before you can sort things you have to know what caused them and the head is best placed to do that.

[Eddie]

Oherwydd nad oeddent wedi cyfrannu at y penderfyniadau a wnaed, roedd dau gyfranogwr yn teimlo nad oedd ganddynt unrhyw gyfrifoldeb am sicrhau atebolrwydd, a bod y gwaith a wnelo â hynny yn digwydd y tu hwnt i'w hawdurdod. Dywedodd Freddy:

I don't think I can be held responsible [yn atebol] because I have not had much to do with [making] decisions anyway.

[Freddy]

Dangosodd yr ymateb hwn, pan fydd llywodraethwyr yn cael eu cadw ar wahân i'r broses arweinyddiaeth, y gall eu statws ymylol wanhau

egwyddorion cydgyfrifoldeb am benderfyniadau a wneir gan y corff llywodraethu a thrwy hynny danseilio egwyddorion llywodraethu gan randdeiliaid. Yn achos Freddy, nid oedd ei gyfraniad i lywodraethu fawr mwy na mynychu cyfarfodydd.

Trafodaeth a Chasgliad

Daeth nifer o themâu pwysig i'r amlwg o'r ymchwil hon a fydd yn cael eu trafod nawr.

O ystyried demograffeg economaidd-gymdeithasol ardal yr ymchwil, roedd statws cyfogaeth y cyfranogwyr (i gyd mewn gwaith cyflogedig) yn annisgwyl. Nodwedd gyffredin y cyfranogwyr a'r rhieni yr oeddent yn eu cynrychioli oedd bod eu plant yn mynychu ysgolion lle'r oedd canran uchel o ddisgyblion yn gymwys i gael prydau ysgol am ddim. Yn hyn o beth, roedd yr ymchwil yn archwilio profiadau rhiant-lywodraethwyr dosbarth canol mewn ysgolion difreintiedig. Mae hyn yn codi'r cwestiwn o ba mor gynrychioliadol oedd y cyfranogwyr yn yr astudiaeth hon o boblogaeth rhiant-lywodraethwyr mewn ysgolion Cymunedau yn Gyntaf yng Nghyngor Middleton, a pha gasgliadau y gellir dod iddynt. Mae'n debygol bod y rhai a wirfoddolodd i gymryd rhan ymhlith y rhai mwyaf llafar a hyderus o'r 120 a holwyd. Gallai ymchwil i archwilio'r mater hwn helpu i nodi'r ffactorau a oedd yn hybu neu'n rhwystro unigolion rhag cynnig eu hunain i wneud y gwaith. Pe bai'r rhan fwyaf o'r rhiant-lywodraethwyr mewn ysgolion difreintiedig, fel y cyfranogwyr yn yr astudiaeth hon, *mewn* gwaith cyflogedig, byddai hyn yn awgrymu bod rhieni a oedd yn ddi-waith neu ar fudd-daliadau yn sylweddol lai tebygol o (a) rhoi eu henw gerbron i wneud y gwaith, neu (b) pe baent yn gwneud hynny, y byddent yn llai tebygol o gael eu hethol.

Cyn dechrau gwneud y gwaith, dywedodd yr holl gyfranogwyr nad oedd ganddynt lawer o syniad o'r hyn yr oedd rôl llywodraethwr yr ysgol yn ei olygu. Fodd bynnag, roedd disgwyl i bawb chwarae rôl sylweddol o ran arweinyddiaeth ac atebolrwydd, lle byddai'r cyfarfodydd yn gynhwysol a phenderfyniadau yn cael eu gwneud mewn modd colegol. Ni fodlonwyd y disgwyliadau hyn. Roedd cam cynnar llywodraethu yn ymddangos yn hanfodol yn y broses hon, oherwydd ei fod yn gysylltiedig â phatrwm hirdymor o ymddygiad goddefol nad oedd y cyfranogwyr yn

gallu dianc rhagddo. Yn hyn o beth, roedd y broses gymdeithasoli o ddod yn llywodraethwr yn ymddangos yn arbennig o arwyddocaol.

Roedd cydsyniad cyfranogwyr wedi'i wreiddio mewn fframwaith eang. Y prif ffactorau oedd arddull rheoli gormesol penaethiaid, eu statws, eu hawdurdod a'u gwybodaeth uwchraddol am addysg a rheoli. Yn aml, roedd rheoliadau diwygiedig a mentrau ysgol newydd yn cyfrannu at ddibyniaeth diwyddol sawl cyfranogwr ar y pennaeth am arweiniad a gwybodaeth arbenigol. Cyfrannodd hyn at broses o gaefa broffesiynol.

Dyweddodd nifer o gyfranogwyr fod eu cydsyniad yn amodol ar eu hysgol yn parhau i berfformio'n dda. Cafodd hyn ei wahanu oddi wrth safonau cyrhaeddiad disgyblion a oedd, yn y cyd-destun hwn, yn ymddangos yn gymharol ddibwys. Yn fwy arwyddocaol oedd cydnabod anhawster swydd y pennaeth a'r angen i 'gadw' Llywodraeth Cymru a'r awdurdod lleol yn 'hapus'. Nid yw'n glir a fyddai'r cyfranogwyr a fynegodd y safbwyntiau hyn yn rhoi'r gorau i gefnogi'r pennaeth pe na bai'r amodau hyn yn cael eu bodloni.

Roedd yr hyfforddiant gorfodol yn brofiad cadarnhaol am ei fod yn llywio dirnadaeth y cyfranogwyr o'r disgwyliadau a'r cyfrifoldebau sy'n gysylltiedig â llywodraethu ysgolion. Fodd bynnag, nid oedd y wybodaeth hon yn ddigonol i'r cyfranogwyr chwarae rôl weithredol fel llywodraethwr *per se*. Roedd hyn yn creu ffynhonnell o densiwn a oedd yn deillio o'r ffaith fod y cyfranogwyr yn ymwybodol o'r rôl gynhwysol y dylent ei chwarae, ond gan gydnabod ar yr un pryd bod eu hymddygiad yn syrthio'n brin iawn o hynny.

Mae'r gallu i drin data yn hanfodol os am wneud pennaeth yn atebol am ei weithredoedd. Dywedodd pedwar cyfranogwr, wrth sôn am elfen trin data eu hyfforddiant i lywodraethwyr, nad oedd wedi eu helpu i ddatblygu'r sgiliau hyn. Roedd hyn yn eu gwneud yn fwy dibynnol ar y pennaeth er mwyn dehongli data, nid yn llai dibynnol. Fodd bynnag, o ran y cyfranogwyr a ddywedodd eu bod wedi elwa ar yr agwedd hon ar yr hyfforddiant, nid oedd ganddynt yr hyder i roi'r wybodaeth hon ar waith.

Dyweddodd dau o'r cyfranogwyr nad oeddent yn atebol am benderfyniadau'r corff llywodraethu am nad oeddent yn chwarae unrhyw ran yn y broses o wneud penderfyniadau. Os nad yw llywodraethwyr yn

cymryd unrhyw gyfrifoldeb am y penderfyniad y mae eu bwrdd llywodraethwyr yn ei wneud, mae llywodraethu gan randdeiliaid yn cael ei ddibrisio ac yn troi'n gamweithredol.

Mae'n *rhaid* i gyrff llywodraethu gael cynrychiolaeth rhieni, ac mae'n *rhaid* i'r aelodau hynny bleidleisio i ffurfioli'r broses o wneud penderfyniadau. O ganlyniad, roedd cyfranogwyr yr ymchwil hon yn gweithredu yn yr hyn a elwir yn 'ddemocratiaeth orfodol.' Roedd llwybrau cyfranogiad democrataidd ar agor; gallai'r rhiant-lywodraethwyr sbarduno trafodaethau, cyfrannu atynt, gofyn cwestiynau, gofyn am wybodaeth a herio'r pennaeth. Fodd bynnag, roedd rhwystrau a oedd yn atal hyn. O'r herwydd, roeddent ar yr un pryd yn rhan annatod o lywodraethu'r ysgol ond yn gweithredu mewn rhyw dir neb o amherthnasedd. Mae hyn wedyn yn codi'r cwestiwn pam y byddai'r cyfranogwyr yn parhau i fod yn llywodraethwr. Ar sail sut y gwnaethant cyd-destunoli eu rôl fel llywodraethwr, nodwyd tair sgema.

Yn gyntaf roedd y farn bod rôl rhiant-lywodraethwr goddefol yn ategol i rôl y pennaeth gormesol. Sail y cyfiawnhad dros chwarae'r rôl hon oedd fod yr ysgol yn cael ei rhedeg yn dda, ac mai'r pennaeth oedd yn bennaf cyfrifol am hynny. Cafodd hyn ei ymgorffori mewn fframwaith o wybodaeth addysgol uwchraddol/israddol. Yma, roedd y cyfranogwyr yn parhau i weithredu fel llywodraethwyr ar sail y gofyniad cyfreithiol i gael cynrychiolaeth rhieni ar fyrddau llywodraethu a'r angen i benderfyniadau gael eu cadarnhau yn ffurfiol. Rwy'n disgrifio'r grŵp hwn fel 'cyfranogwyr ufudd'.

Yn ail, roedd rhai cyfranogwyr yn cydnabod y datgysylltiad rhwng theori ac ymarfer. Gwyddent y dylent chwarae rhan ganolog yn y gwaith llywodraethu ond nad oeddent yn gwneud hynny, gan benderfynu rhyddhau eu hunain o'u cyfrifoldebau cyn gynted â phosibl. Dim ond un o'r deg cyfranogwr a ymddiswyddodd. Roedd hyn oherwydd perthynas gynhennus gyda'u pennaeth. Fodd bynnag, dywedodd eraill y byddent yn dal ati hyd nes y byddai eu tymor yn dod i ben ond na fyddent yn ceisio cael eu hailethol. Roedd y grŵp hwn yn cydnabod nad oeddent yn chwarae unrhyw ran yn y broses o wneud penderfyniadau ac, yn unol â hynny, credent nad oedd rheidrydd moesol iddynt oruchwyllo atebolrwydd. Roedd y grŵp hwn yn fodlon chwarae rôl fach a gosod

terfynau ar eu galluedd. Rwy'n disgrifio'r grŵp hwn fel 'cyfranogwyr sy'n derbyn eu ffawd'.

Yn drydydd, roedd rhai cyfranogwyr yn teimlo eu bod wedi cadw'r potensial i chwarae rhan weithredol. Cafodd hyn ei gyfiawnhau ar y sail y gallai caffael mwy o wybodaeth, hyder a phrofiad hwyluso hyn gyda threigl amser. Y rhain oedd yr aelodau mwyaf newydd. Rwy'n disgrifio'r rhain fel 'cyfranogwyr optimistaidd'.

Mae'n rhaid ystyried mater rhiant-lywodraethwyr yn aros yn eu swydd er nad ydynt yn chwarae unrhyw rôl arweinyddiaeth ac atebolrwydd sylweddol yng nghyd-destun ehangach recriwtio a chadw. Mae hyn wedi profi'n broblem barhaus sydd wedi gwaethygu dros y blynyddoedd diwethaf (Holland, 2018), gan ddod yn un enbydus mewn ysgolion sydd â lefelau uchel o anfantais economaidd-gymdeithasol (Baxter, 2015; James et al, 2011). Yn arwyddocaol, gofynnwyd i dri o'r cyfranogwyr yn yr ymchwil hwn i ddod yn rhiant-lywodraethwr gan eu pennaeth ar ôl diffyg ymateb llwyr gan y boblogaeth rieni, a chawsant eu 'hethol' yn ddiwrthwynebiad.

I gloi, nododd yr ymchwil hon yr amodau a gyfrannodd at absenoldeb llais rhieni ym maes llywodraethu mewn naw ysgol mewn un awdurdod lleol, amodau y gellid eu hailadrodd mewn manau eraill yng Nghymru. Mae'n ymddangos bod Llywodraeth Cymru yn dadlau y gall model seiliedig ar sgiliau wella cyrhaeddiad ysgolion ar yr un pryd ag ymgysylltiad cryf gan rieni wedi'i gefnogi gan y pennaeth, cynghorwyr herio ysgolion ac Estyn (Llywodraeth Cymru, 2019b). Ym mis Tachwedd 2022, nid yw Llywodraeth Cymru wedi nodi'r sgiliau yr ystyriant sy'n ddymunol i lywodraethwyr eu meddu; er bod gofyn i lywodraethwyr gwblhau archwiliad sgiliau cyn cael eu penodi i bwyllgorau'r corff llywodraethu. Fodd bynnag, mae'r canfyddiadau mwy sylweddol yn ymwneud ag amodau hyder, annigonolrwydd gwybodaeth ac ymostyngiad o fewn perthynas broffesiynol-amatur lle mae ymgysylltiad yn cael ei danseilio gan y berthynas Cadeirydd-pennaeth. Cyfrannodd hyn at y broses o gaefa broffesiynol lle roedd aelodau gormesol yn arfer eu hawdurdod ac yn cyfyngu ar alluedd aelodau eraill. Er bod yr amodau sy'n cyfrannu at gaefa broffesiynol yn bosibl eu hadnabod, mae'r newidiadau sy'n angenrheidiol i sefydlu'r amodau lle mae egwyddorion llywodraethu gan randdeiliaid mewn ysgolion yn ffynnu yn gofyn am raglen ddiwygio unedig a strwythuredig.

Cyfeiriadau

- Adamson, D. (2008) 'Still living on the edge?', *Contemporary Wales*, 21 (1), tud. 47–66.
- Balarin, M., Brammer, J., James, C. a McCormack, M. (2008) *The School Governance Study*. Llundain: Business in the Community.
- Barratt, M.J., Ferris, J.A. a Lenton, S. (2015) 'Hidden Populations, Online Purposive Sampling, and External Validity: Taking off the Blindfold', *Field Methods*, 27(1), tud. 3–21.
- Baxter, J. [Ar-lein] (2015) *Key Insights: governors' roles in areas of high deprivation*. Ar gael yn: <https://thekeysupport.com/insights/2015/02/05/jacqueline-baxter-governors-roles-in-areas-of-high-deprivation/>.
- Braun, V. a Clarke, C. (2006) 'Using thematic analysis in psychology', *Qualitative Research in Psychology*, 3(1), tud. 77–101.
- Bulman, M. (2017) 'One million children living in poverty will miss out on free school meals under universal credit plans, charity warns', *Independent [Online] available from*. Ar gael yn: <https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/universal-credit-free-school-meals...%0A>.
- Bush, T. (2011) *Theories of Educational Leadership and Management*. Llundain: Sage.
- Clough, P. a Nutbrown, C. (2002) *A Student's Guide to Methodology, A students guide to methodology*. Ar gael yn: <http://books.google.com/books?id=PLxB2Y0P34C&pgis=1>.
- Cannolly, M., Farrell, C.M. a James, C. (2017) 'An analysis of the stakeholder model of public boards and the case of school governing bodies in England and Wales', *Educational Management Administration and Leadership*, 45(1), tud. 5–19.
- Cannolly, M. a James, C. (2011) 'Reflections on Developments in School Governance: International Perspectives on School Governing under Pressure', *Educational Management Administration and Leadership*, 39(4), tud. 501–509.
- Creese, M. a Earley, P. (1999) *Improving Schools and Governing Bodies: Making a Difference*. Llundain: Routledge.
- Cymdeithas y Plant (The Children's Society) (2019) *Current Provision of Free School Meals in Wales*. Ar gael yn: https://www.childrenssociety.org.uk/sites/default/files/tcs/current-provision-of-free-school-meals-in-wales_final.pdf.
- Dean, C., Dyson, A, Gallanaugh, F., Howes, A a Raffo, C. (2007) *School, governors and disadvantage*. Caerfrog: Sefydliad Joseph Rowntree.
- Deddf Diwygio Addysg (1988) *Education Reform Act 1988, Legislation.Gov.Uk*.
- Earley, P. (2000) 'Monitoring, Managing or Meddling? Governing Bodies and the Evaluation of School Performance', *Educational Management & Administration*, 28(2), tud. 199–210. Ar gael yn: <https://eric.ed.gov/?id=EJ609565%0A>.
- Earley, P. (2013) 'Leaders or followers?: Governing bodies and their role in school leadership', *Educational Management: Major Themes in Education*, 31(4), tud. 353–367.

- Egan, D. (2017) *After PISA: A way forward for education in Wales?* [Ar-lein], Bevan Foundation. Ar gael yn: <https://www.bevanfoundation.org/wp-content/uploads/2017/01/After-PISA-Report.pdf>.
- Estyn (2017) *Cynlluniau gweithredu ôl-arolygiad*. Ar gael yn: https://www.estyn.llyw.cymru/node/13641?_ga=2.183002401.662897295.1699548907-1056589956.1699548907.
- European Agency (2021) *Financing of inclusive education systems*. Ar gael yn: <https://www.european-agency.org/country-information/uk-wales/financing-of-inclusive-education-systems>.
- Evans, G. (2022) 'Back to the future? Reflections on three phases of education policy reform in Wales and their implications for teachers', *Journal of Educational Change*, 23(3), tud. 371–396.
- Farrell, C. M. a Law, J. (1999) 'The accountability of school governing bodies.', *Educational Management and Administration*, 27(1), tud. 5–15.
- Farrell, C. M a Law, J. (1999) 'Changing Forms of Accountability in Education? A Case Study of LEAs in Wales', *Public Administration*, 77(2), tud. 293–310.
- Farrell, C.M. (2005) 'Governance in the UK public sector: The involvement of the governing board', *Public Administration*, 83(1), tud. 89–110.
- Farrell, C.M. (2014) 'School Governance in Wales', *Local Government Studies*, 40(6), tud. 923–937.
- Goulden, C. a Conor D'Arcy, C. (2014) *Anti-poverty strategies for the UK - a definition of poverty* [Ar-lein]. Ar gael yn: <https://www.jrf.org.uk/report/definition->.
- Holland, F. (2018) *School Governance in 2018*. Birmingham. Ar gael yn: https://www.nga.org.uk/getmedia/3ea07da6-a03d-489c-b926-efc27d6b1262/NGA-School-governance-survey-report_final.pdf.
- Huyton, J., Hanuk, A. a Morris, J. (2018) 'Strengthening School Governance in Wales: A Community of Enquiry Approach', *Cylchgrawn Addysg Cymru*, 20(2), tud. 182–203.
- Institute for Social and Economic Research (2021) *New research on impact of Universal Credit cut shows significant increase in child poverty* [Ar-lein]. Ar gael yn: <https://www.iser.essex.ac.uk/research/news/2021/09/27/new-research-on-impact-of-universal-credit-cut-shows-significant-increase-in-child-poverty>.
- James, C, Brammer, S, Connolly, M, Fertig, M, James, J, a Jones, J. (2010) *The 'hidden givers': a study of school governing bodies in England*. Reading: CfBT Education Trust.
- James, C., Brammer, S., Connolly, M., Eddy Spicer, D., James, J., a Jones, J. (2013) 'The challenges facing school governing bodies in England A "perfect storm"?', *Management in Education*, 27(3), tud. 84–90.
- Levacic, R. (1995) *Local management of schools*. Buckingham, UK: Open University Press. Buckingham: Open University Press.
- Llywodraeth Cymru (2015) *Ymchwiliad i Dlodi yng Nghymru: Tlodi ac Anghydraddoldeb*. [Ar-lein]. Caerdydd. Ar gael yn: <https://senedd.wales/laid%20documents/cr-ld10252/cr-ld10252-w.pdf>.

- Llywodraeth Cymru (2016a) *Cyraeddiadau a'r hawl i brydau am ddim* [Ar-lein]. Caerdydd. Ar gael yn: <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/ukgwa/20171207161230/http://gov.wales/statistics-and-research/academic-achievement-free-school-meals/?tab=previous&lang=en>. *can't get this link to work
- Llywodraeth Cymru (2016b) *Diwygio llywodraethu ysgolion: fframwaith rheoleiddio* [Ar-lein]. Caerdydd. Ar gael yn: <https://democratiaeth.gwynedd.llyw.cymru/mgconvert2pdf.aspx?id=500002411&>.
- Llywodraeth Cymru (2018a) *Canllaw i'r gyfraith i lywodraethwyr ysgolion* [Ar-lein]. Caerdydd. Ar gael yn: <https://www.llyw.cymru/canllaw-ir-gyfraith-i-lywodraethwyr-ysgolion>.
- Llywodraeth Cymru (2018b) *Mynegai Amddifadedd Lluosog Cymru (MALIC)* [Ar-lein]. Caerdydd. Ar gael yn: <http://gov.wales/welsh-index-multiple-deprivation-full-index>. Index update with ...
- Llywodraeth Cymru (2019a) *Rhaglen Ryngwladol Asesu Myfyrwyr (PISA) adroddiad cenedlaethol: 2018* [Ar-lein]. Caerdydd. Ar gael yn: <https://www.llyw.cymru/cyflawniad-disgyblion-15-mlwydd-oed-rhaglen-ryngwladol-asesu-myfyrwyr-pisa-adroddiad-cenedlaethol-2018>.
- Llywodraeth Cymru (2019b) *Diwygio'r Fframwaith Llywodraethu Ysgolion* [Ar-lein]. Caerdydd. Ar gael yn: <https://www.llyw.cymru/sites/default/files/consultations/2019-04/crynodeb-or-ymatebion-rheoliadau-cymwysterau-cymru-cosbau-ariannol.pdf>.
- Llywodraeth Cymru (2020a) *Disgyblion sy'n gymwys i gael prydau ysgol am ddim yn ôl awdurdod lleol, rhanbarth a blwyddyn 2019-20*. Caerdydd. Ar gael yn: <https://statscymru.llyw.cymru/Catalogue/Education-and-Skills/Schools-and-Teachers/Schools-Census/Pupil-Level-Annual-School-Census/Provision-of-Meals-and-Milk>.
- Llywodraeth Cymru (2020b) *Mynegai Amddifadedd Lluosog Cymru* [Ar-lein]. Ar gael yn: <https://statscymru.llyw.cymru/Catalogue/Community-Safety-and-Social-Inclusion/Welsh-Index-of-Multiple-Deprivation>.
- Michels, R. (1915) *Political Parties*. Ontario: Eden a Cedar Paul.
- National Governance Association (2019) *What governing boards and school leaders should expect from each other* [Ar-lein]. Ar gael yn: <https://www.nga.org.uk/Membership/Publications.aspx%0A>.
- Olmedo, A. a Wilkins, A. (2016) 'Governing through parents: a genealogical enquiry of education policy and the construction of neoliberal subjectivities in England', *Studies in the Cultural Politics of Education*, 38(4), tud. 573–589.
- Ranson, S, Farrell, C.M., Peim, N. a Smith, P. (2005) 'Does governance matter for school improvement?', *School Effectiveness and School Improvement*, 16(3), tud. 305–325.
- Ranson, S., Arnott, M. a Mc Keown, P. (2005) 'The participation of volunteer citizens in school governance', *Educational Review*, 57(3), tud. 357–37.
- Rees, G. a Taylor, C. (2014) 'Is there a "crisis" in Welsh education? A review of the evidence. [Ar-lein]', *Sefydliad Ymchwil Cymdeithasol ac Economaidd, Data a Dulliau*

- Cymru (WISERD), tud. 97–113. Ar gael yn: <https://www.cymmrodorion.org/wp-content/uploads/2017/07/Is-There-a-'Crisis'-in-Welsh-Education.pdf>.
- Shorten, A. a Smith, J. (2017) 'Mixed methods research: Expanding the evidence base', *Evidence-Based Nursing*, 20(3), tud. 74–75.
- Strand, S. (2014) 'School effects and ethnic, gender and socio-economic gaps in educational achievement at age 11', *Oxford Review of Education*, 40(2), tud. 223–245.
- Swaffield, S. a MacBeath, J. (2005) 'School self-evaluation and the role of a critical friend', *Cambridge Journal of Education*, 35(2), tud. 239–252.
- The Bevan Foundation (2018) *Free School Meals in Wales – A Policy in Need of Reform?* Ar gael yn: <https://www.bevanfoundation.org/commentary/free-school-meals-wales-policy-need-reform/>.
- Thompson, I. a Ivinston, G. (2020) *Poverty in Education Across the UK: A Comparative Analysis of Policy and Place*. Bryste: Policy Press.
- Wilkins, A. (2016) *Modernising School Governance: Corporate planning and expert handling in state education*. Rhydychen: Routledge.
- Wu Suen, L.J., Huang, H.M. and Lee, H.H. (2014) 'A comparison of convenience sampling and purposive sampling', *Journal of Nursing*, 61(3), tud. 105–111.
- Yolles, M. (2019) "'Governance through political bureaucracy: an agency approach'", *Kybernetes*, 48(1), tud. 7–34.
- Young, H. (2014) *Ambiguous Citizenship: Democratic practices and school governing bodies*. Llundain.
- Young, H. (2017) 'Knowledge, Experts and Accountability in School Governing Bodies', *Educational Management Administration and Leadership*, 45(1), tud. 40–56.